

*У променях
славного
імені*

*Він мав п'ятнадцять дочок і синів
По світу не пустив нікого у свитині,
Отак би й нині незалежній Україні
Бог дав таких новітніх Пулюїв!*

Петро Іванов



Серед українських вчених, що сягнули вершин європейської і світової науки, одне з почесних місць належить Іванові Пулюєві. Тортаючи з відстані часу сторінку життя й праць Івана Павловича, можна тільки подивуватися, наскільки багатогранно талановитою може бути людина і як багато здатна вона створити і зробити. Причому ці творіння й справи стали надбанням не лише України. Вони увійшли в золоту скарбницю світової науки й техніки, застосовуються нині не лише в медицині, а й у багатьох інших сферах. Насамперед X-промені видатного вченого проникли з позаминулого століття до наших днів і продовжують вірно служити людській цивілізації.

Сфери діяльності вченого настільки різноманітні, що кожна з них заслуговує на окрему розповідь. Пулюй відомий як фізик та електротехнік, винахідник, організатор науки, публіцист,

перекладач Біблії українською мовою та громадський діяч, професор і ректор Німецької вищої технічної школи в Празі, державний радник з електротехніки Чехії і Моравії.

Іван Пулюй наочно продемонстрував, що українці можуть робити великі відкриття у сфері точних наук. Його життя пройшло в основному за межами України. Але помислами і добрими справами він залишався серед свого народу, співпереживав за його долю, підносив його велич.

Сьогодні ім'я вченого світової слави Івана Пулюя назавжди повертається із забуття, як символ духовної могутності українського народу і орієнтир майбутніх звершень нашої держави.

А чи належно поцінований він на своїй Батьківщині? Ім'я Пулюя носить Тернопільський національний технічний університет. Національною академією наук України встановлена премія імені Пулюя в галузі прикладної фізики. В 2010 році Національний банк України випустив пам'ятну монету зі срібла номіналом 5 гривень, присвячену Івану Павловичу Пулюю. Шанують його в селищі Тримайлові Тернопільської області, де народився вчений. Штут його іменем названа школа, вулиця, площа, організований шкільний музей. Є у цьому населеному пункті й пам'ятник видатному землякові. У низці міст є вулиці Пулюя. Віднедавна така вулиця є і в нашому місті.

Народився Іван Павлович Пулюй 2 лютого 1845 року в містечку Тримайлові в Тернопільській області. Батько Івана – освічений греко-католик Павло Пулюй – впродовж 1861-1865 років був бургомістром Тримайлова. Мати – Катерина з дому Буриштинських.



Батьківська хата Івана Пулюя на Тернопіллі

Батько володів понад 30 га орних земель і в господарстві мав близько сотні бджолиних вуликів. Зароблене вкладав у дітей. Хлопчина виховувався в глибоко релігійному дусі.

Щонеділі ходив до церкви і у п'ять років знав напам'ять всю службу Божу. У Тримайлові Іван закінчив початкову школу. Наступним освітнім етапом для нього стала Тернопільська класична гімназія, яку він з відзнакою закінчив в 1864 році.

У гімназії панував український дух. І ним не міг не проіннятися юнак з Тримайлова. Разом з братами Барвінськими він стає



Будівля гімназії, 1900-ті роки

одним із засновників таємної організації «Громада», члени якої поклялися служити Україні. Студенти ставили собі за мету

«вивчати історію України та її літературу, ставати в обороні рідного слова проти ворожих заходів москвофілів і поляків, допомагати бідним гімназістам». Тіричі на тиждень, після уроків, вони збиралися на свої засідання. Кожне з них мало чітке спрямування: у середу час присвячувався поглибленому вивченню української і світової історії, в суботу – літературі, в неділю – читанню й декламації слова Божого. У сучасних дослідженнях про життя й діяльність Івана Пулюя часто цитуються його промовисті слова: «Немає більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь та без нагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю».

Звісно, що саме тоді, під час навчання Івана Пулюя в Тернопільській гімназії, заклалися основи цих переконань і формувалась його патріотична проукраїнська позиція.

Батьки хотіли бачити сина греко-католицьким священиком, і 20-річний юнак за заповітом батьків вирушив у Відень – вчитися в греко-католицькій семінарії. Нащадки Пулюя стверджують, що до столиці імперії він дістався пішки, щоб не витратити даремно батьківські гроші.



Іван Пулюй, 1870 р.

Під час навчання в семінарії Іван продовжував шукати свій шлях, замислюватися над тим, чому присвятити свою службу і професійну кар'єру. На старших курсах він захоплюється філософією, математикою та фізикою і по закінченні семінарії не висвячується на священника, а три роки навчається на філософському факультеті Віденського університету. Намагання батьків вплинути на таке рішення виявились марними і тоді вони надіслали листа, в якому відріклися від сина та позбавили матеріальної підтримки. Більше вони ніколи не бачились.

Навчаючись Іван Пулюй, не забуває про свою клятву служити українській справі, перекладає українською мовою підручник з геометрії та ряд творів духовної літератури. Він доклав чимало зусиль, щоб донести слово Боже українцям їхньою рідною мовою. Цьому сприяло те, що він вивчив і знав 15 мов – сучасних європейських і древніх. У 1868 році Пулюй стає співзасновником студентського товариства «Січ», діяльність якого згодом високо оцінив Іван Франко.

Після перекладу українською мовою «Молитовника» в Пулюя з'являється задум здійснити грандіозний проєкт – перекласти її видати рідною мовою Біблію. І це сталося. Разом з відомим істориком, письменником, етнографом, перекладачем



Пантелеймон Куліш

*Пантелеймоном Кулішем та
широко знаним
письменником Іваном Нечуй-
Левицьким Іван Пулюй
зробив перший переклад
українською мовою Нового та*



Іван Нечуй-Левицький

Старого Завіту. Їхня робота над перекладом наближалася до кінця, але пожежа в Кулішевому маєтку в 1885 році знищила майже завершений текст. Довелося все починати по суті спочатку. Пантелеймон Куліш не дожив до того дня, коли Старий і Новий Завіти побачили світ українською мовою. Біблія була видана в 1903 році у Відні. Влада Росії відмовилася її поширювати на території імперії.

Вже в 1872 році Івана Пулюя можна було зустріти в стінах фізичної лабораторії віденського професора фон Лянге, який запропонував контракт молодому фізику. Його електротехнічна лабораторія в столиці Австро-Угорщини була своєрідним науково-дослідним інститутом і виконувала приватні та державні замовлення.



Електрика тоді була загальним трендом для вчених і підприємців.

В 1875 році Іван Пулюй отримав стипендію імперського міністерства освіти на стажування у відомого фахівця з розсіяного світла Августа Кундта. Молодий вчений починає вивчати нову галузь – електротехніку. Згодом з відзнакою захищає дисертацію **«Залежність внутрішнього тертя газів від температури»**, здобуває ступінь доктора натурфілософії Страсбурзького університету в галузі фізики.

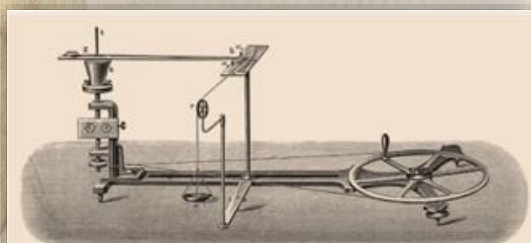
За 14 років до відкриття Конрада Рентгена Пулюй винаходить свою «Пулюєву лампу», яка не була чисто лабораторним приладом, а випускалася серійно. У 1881 році вона була представлена на світовій електротехнічній виставці в Парижі і навіть удостоєна срібної медалі. Кілька примірників лампи



Пулюй подарував Рентгену, з яким він вів активну переписку. Поді ж Пулюй починає активно працювати в галузі електротехніки. Електричні апарати, сконструйовані ним, були відзначені дипломами на Всесвітній електротехнічній виставці в Парижі.

Повернувшись до Відня, Пулюй стає приват-доцентом Віденського університету, де безкоштовно читає курс молекулярно-кінетичної теорії газів та механічної теорії теплоти. У 1882 році Іван Пулюй обіймає посаду технічного директора

електротехнічного бюро Відня, працює технічним консультантом електротехнічної фірми та директором фабрики електроламп власної конструкції, продовжує вдосконалювати технологію виготовлення розжарювальних ниток освітлювальних ламп, які



Пристрій для визначення механічного еквіваленту теплоти

стали кращими за лампи Едісона. У 1878 році вчений створив прилад для визначення механічного еквіваленту теплоти, який також був відзначений медаллю у Парижі.

До праць вченого виявляють зацікавленість не лише науковці, а й практики. Він отримує нагороди престижних виставок. Пулюя запрошують на посаду директора фабрики освітлювальних ламп в австрійському місті Штайрї, і він два роки працює на цьому підприємстві, займаючись, зокрема, виробництвом ламп власної конструкції. У 1884 році в Штайрї була організована електротехнічна промислова виставка. І саму її територію, і підступи до неї яскраво освітлювали лампочки Пулюя. Це справило велике враження на відвідувачів виставки. Того ж року на запрошення Міністерства освіти Австро-Угорщини Іван Пулюй переїздить до Чехії, яка стала його другою домівкою і місцем найбільших наукових досягнень. Восени того ж року Пулюй отримав посаду професора експериментальної та технічної фізики Німецької

вищої технічної школи у Празі.

У 39 років Іван Павлович нарешті створює сім'ю: його дружиною стає вродлива студентка Катерина-Йосифа-Марія Стозицька, в яку доцент закохався. У сім'ї Пулюїв народилося 15 дітей, з яких, на жаль, лише 6 виросли. Діти виховувались в патріотичному українському дусі. За відсутності в Празі української школи подружжя Пулюїв наймали для них вчителів з української мови.



Іван Пулюй із дружиною Катериною та дітьми

В 1890-1895 роках в кількох європейських часописах були опубліковані знімки, одержані Пулюєм під час експериментів – миші та руки доньки вченого зі шпилькою під нею. Поді, вперше у світовій практиці Іван Пулюй зробив також знімки зламаної руки 13-річного хлопчика та скелету мертвонародженої дитини. Знімки

були настільки чіткими, що дозволяли виявляти патологічні зміни в тілах пацієнтів. Використовуючи цю лампу, Пулюй робив знімки, які згодом стали називатися рентгенівськими.



На превеликий жаль Іван Пулюй тоді офіційно не зафіксував

фактичний винахід нового невідомого випромінювання. Рентгену, зокрема, була добре відома лампа Пулюя, завдяки якій можна було побачити ці загадкові X-промені. Але німецький фізик у 1895 році заявив про ці промені першим. Ось як на це прореагував Іван Пулюй, виходячи із спогадів його сина:

«... Батько прочитав звістку про відкриття Рентгена, лежачи ще в ліжку. Зірвавшись з ліжка і обхопивши голову руками, він раз від разу вигукував: «Моя лампа! Моя лампа!...».

Пулюй надіслав Рентгену лист з проханням відповісти, чи використовувалася його лампа в експериментах. Відповіді він так і не отримав. Коли Рентгену вручали Нобелівську премію, він ухилявся від пояснення природи свого відкриття. А в заповіті розпорядився знищити всі свої записи стосовно X-променів, що й було зроблено.



Проаналізувавши праці як Пулюя, так і Рентгена, вчений і дослідник історії науки, доктор фізико-математичних наук Василь Шендеровський прийшов до висновку, що пояснення природи X-променів повністю дав саме Іван Пулюй. До речі, американські лікарі брати Едвін і Гілман Фрост, які вперше діагностували перелом зап'ястя у 14-річного пацієнта, у наукових виданнях

стверджували, що використовували при цьому лампу Пулюя. На відміну від українського вченого, Рентген не приділяв увагу практичному використанню цього відкриття. Саме Пулюй першим виявив прояви електропровідності в газах, які зазнали Х-випромінювання. Був він, фактично, першим, хто почав використовувати ці промені в медичній діагностиці. Тому рентгенівські апарати справедливніше було б іменувати пулюївськими.

Вже ближче до наших днів історик науки Фрідріх Гернек підсумував ситуацію так:

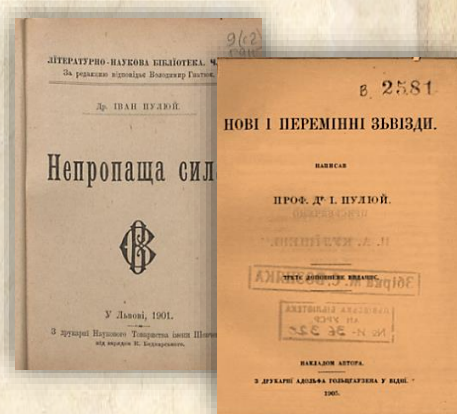
«Жодних очевидців відкриття Рентгена немає. Сам учений вельми невизначено говорив про його передісторію. День відкриття він багато разів називав точно, але процес досліду ніде не описав детально. Досить скоро з'явилися різні суперечливі тлумачення того, що передувало спостереженню».

Подійкують, нібито Альберт Ейнштейн відреагував на це так:
«Не можу Вас нічим утішити: що сталося - не змінити. Хай залишається при Вас сатисфакція, що й Ви вклали свою частку в епохальне відкриття. Хіба цього мало?»

Наприкінці ХІХ ст. Пулюй керував проєктуванням і будівництвом електростанцій на змінному струмі в Чехії. Пражани досі використовують електроенергію, яку дає їм дітище

українця. Запропонована ним конструкція телефонних станцій і абонентських апаратів прижилася в багатьох країнах. Пулюй очолював розроблення схеми будівництва електричного трамвая в Празі. За ці досягнення, його удостоюють високих нагород імперії. Він отримав від цесаря Франца Йосифа I Рицарський хрест і титул радника двору.

Доктор Іван Пулюй палко бажав, щоб
наука всіляко розвивалася і в Україні. Він став одним із засновників і дійсним членом Наукового товариства Шевченка у Львові. У друкарні НТШ було видано його важливі дослідження – «Нові і перемінні звізди» і «Непропаща сила», в яких учений доводить, що закони природи і фізики діють і в сфері духовності й моралі. У великій статті «Україна і її міжнародне становище» Іван Пулюй заявив про себе як і про політичного аналітика. Приводом для її написання стали події Першої світової війни. Росія, на думку автора, веде нищівну війну проти України, що почалася після укладення Переяславських угод. Пулюй обґрунтовує, що самостійна Україна – в інтересах мирного існування держав Європи.



Помер Іван Пулюй 31 січня 1918 року у Празі, де і похований. Прощаючись з Іваном Пулюєм, ректор Німецької політехніки у

Празі професор Бах мовив:

«Ти був не тільки людиною твердих переконань і виразно викарбованою особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності, передусім вірності народові, з якого ти вийшов»...

Все життя Пулюй обстоював ідею об'єднання українських земель у складі незалежної держави. Він правдиво вважав, що *«найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень – визволена з-під Росії вільна Україна...»*.

За такі переконання ім'я Івана Пулюя замовчувалося як в царській Росії, так і за радянської влади. Кілька рядків про нього було лише в першому виданні Української Радянської Енциклопедії. Вже в другому про вченого із світовою славою «забули». Шкож тільки нині, в незалежній Україні, про яку мріяв Іван Пулюй, стало можливим говорити й писати про нього. *«Нехай не гасне світ науки в проміннях сяєва твого»* – такі слова написав Пантелеймон Куліш із приводу відкриття професора Івана Пулюя.



Репродукція з літографії
Романа Литвина

Коли читаєш праці Івана Пулюя, які стосуються українського питання, розумієш, наскільки далекоглядними були погляди вченого на історичні події початку ХХ сторіччя, його глибока впевненість в

необхідності здобуття Україною незалежності та розуміння загрози імперської росії не тільки для України, а й для Європи. Сьогодні російські окупанти топчуть нашу землю та чинять злочини проти мирного населення. Війна змінила наше життя, сотні тисяч українців та українок стали на захист єдності нашої держави. Пророчі слова щирого патріота, написані більше 100 років тому, тепер актуальні та звучать з новою силою.

Українська мовознавиця, Ірина Фаріон у своїй монографії «Мовний портрет Івана Пулюя» напише про великого українця так: **«Мислитель, поліглот, знавець давніх мов, човен порятунку, що впевнено знав і наступально вказував шлях руху свого народу до визволення».**

Використані джерела із фондів НТШБ

- ❖ Долчук М., Полєк В. Попередник славнозвісного Рентгена / М. Долчук, В. Полєк // Дзвін. – 1996. – №10–12 (62–626). – С. 95–101.
- ❖ Зуб'юк Ю. П. Електротехнік Іван Пулюй і його українські терміни електрики / Ю. П. Зуб'юк // Енергетика та електрифікація. – 2018. – № 10. – С. 2-8.
- ❖ Івасюк Л. «Україна для нас нова, але рідна»: Розмова з правнуками Івана Пулюя – Сабіне та Андрієм Пулюями в Австрії / Л. Івасюк, А. Крачковська // День. – 2020. – 14-15 серпня (№ 152-153).
- ❖ Козирський В. Духовний Український Храм (Видання Біблії Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя) / В. Козирський // Київ. –

2002. – № 1-2. – С. 109-113 с.

- ❖ Міжнародна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського фізика і електротехніка Івана Пулюя, 23-26 трав. 1995 р. : тези доп. – Львів : Держ. ун-т «Львівська політехніка», 1995. – 289 с.
- ❖ Пляцко Р. Іван Пулюй (02.02.1845-31.01.1918). Визнання: (до 175-річчя від дня народження) / Р. Пляцко // День. – 2020. – 17-18 січня (№ 7-8). – С. 14-15.
- ❖ Пулюй І. Збірник праць / І. Пулюй; за заг. ред. проф. В. Шендеровського. – Київ : Рада, 1996. – 711 с.
- ❖ Рокицький О. Іван Пулюй – громадсько-політичний діяч / О. Рокицький // Пам'ять століть. – 2002. – №1. – С. 54-59.
- ❖ Рокицький О. Перший повний український переклад Біблії / О. Рокицький // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 59-67.
- ❖ Світоч української науки: (до 170-річчя від дня народження І. Пулюя (1845—1918)) // Дати і події 2015, перше півріччя : календар знамен. дат №1 (5) / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2014. – С. 43–48.

Використанні електронні джерела

- ❖ Кралоук Петро Великий українець Іван Пулюй. Чи буде достойно відзначено його 175-літній ювілей? [Електронний ресурс] / П. Кралоук // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30372144.html>, вільний (дата звернення 19.12.24). – Назва з екрана.
- ❖ Катренко В'ячеслав Пулюй і чарівна лампа [Електронний ресурс] / В. Катренко // Журнал Куншт. – Режим доступу: <https://kunsht.com.ua/articles/pulyuj-charivna-lampa>, вільний (дата звернення 19.12.24). – Назва з екрана.
- ❖ Ковалишена Інна Іван Пулюй: коли «І швець, і жнець, і на дуді грець» – не кпини, а правда – 9 клас [Електронний ресурс] / І. Ковалишена, А. Пустовіт // Вчися вухами. – Режим доступу: https://audiolessons.nus.org.ua/history_of_ukraine/ivan-pulyuj-koly-i-shvets-i-zhnets-i-na-dudi-hrets-ne-kpyny-a-pravda-9-klas/, вільний (дата звернення 22.01.25). – Назва з екрана.
- ❖ Микутюк О. Ю. І. П. Пулюй – батько сучасної рентгенології [Електронний ресурс] / О. Ю. Микутюк // Буковинський державний

медичний університет. – Режим доступу:
<https://www.bsmtu.edu.ua/blog/2702-ippulyuy-batko-suchasnoi-rentgenologii/>, вільний (дата звернення 19.12.24). – Назва з екрана.

- ❖ Пулюй Іван Павлович [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пулюй_Іван_Павлович, вільний (дата звернення 25.12.24). – Назва з екрана.
- ❖ Романенко Дмитро Іван Пулюй – український винахідник X – променів [Електронний ресурс] / Д. Романенко // Патентна агенція Дмитра Романенко. – Режим доступу: <https://www.romanenko.biz/ua/publikatsii/86-ivan-pulyuj-ukrajinskij-vinakhidnik-kih-promeniv>, вільний (дата звернення 07.01.25). – Назва з екрана.
- ❖ Сорока Михайло Чудо-промені видатного українця. Іван Пулюй [Електронний ресурс] / М. Сорока // УКРІНФОРМ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2867756-cudopromeni-vidatnogo-ukrainca-ivan-pulyuj.html> вільний (дата звернення 07.01.25). – Назва з екрана.

Дякуємо за увагу!

Матеріал збрала та впорядкувала
провідний бібліотекар
відділу обслуговування Світлана Васюта

Науково-технічна бібліотека
Вінницького національного технічного університету
library@vntu.edu.ua

2025 рік

